

УДК 821.161.2(092)

СКОРИНА Людмила – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри української літератури та компаративістики, Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького, бул. Шевченка, 81, Черкаси, 18031, Україна (skoryna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7023-9063>.

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2024.60.14>

Бібліографічний опис статті: Скорина, Л. (2024). Іван Котляревський, інтертекстуальність і культурний колоніалізм (на матеріалі біографічного роману Бориса Левіна «Видно шляхи полтавської»). *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*, 60, 116–124, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2024.60.14>

ІВАН КОТЛЯРЕВСЬКИЙ, ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНІСТЬ І КУЛЬТУРНИЙ КОЛОНІАЛІЗМ (НА МАТЕРІАЛІ БІОГРАФІЧНОГО РОМАНУ БОРИСА ЛЕВІНА «ВИДНО ШЛЯХИ ПОЛТАВСЬКІЙ»)

Анотація. Стаття присвячена дослідженню інтертекстуальності як маркера культурного колоніалізму в біографічному романі Б. Левіна «Видно шляхи полтавської». Її актуальність зумовлена потребою розширити й поглибити студії художньої біографістики з застосуванням інтертекстуального й постколоніального методів. Мета статті – проаналізувати інтертекстуальне поле роману «Видно шляхи полтавської», простежити зумовленість вибору інтертекстом політикою культурного колоніалізму в СРСР. У результаті проведеного дослідження в інтертекстуальному полі роману виокремлено п'ять груп прототекстів: 1) фольклорні твори (народні пісні, перекази, паремії), застосовані для моделювання національно маркованого художнього світу; з'ясовано, що романіст використав не лише реальні фольклорні прототексти, а й фіктивну інтертекстуальність (пісня Пантелія); 2) крилаті вислови біблійного походження у творі рідкісні (у зв'язку з розгортанням антирелігійної пропаганди в СРСР); 3) згадки про твори зарубіжних письменників (Анакреонта, Апулея, Вергілія, Горация, Овідія, а також В. Шекспіра, Ж.-Б. Мольєра, Расіна та ін.) у контексті характеристики особливостей тогочасної літературної освіти; 4) українська література «до Котляревського» у романі – «порожній простір», у якому фігурують лише згадки про Г. Сковороду і «Євхаристіріон», інші представники давнього українського письменства проігноровані; із сучасників І. Котляревського побіжно згадані Г. Квітка-Основ'яненко, В. Гоголь і Т. Шевченко; 5) російське письменство презентоване в романі дуже широко (23 автори – від О. Аблесимова до О. Шаховського). Автор протиставляє літератури метрополії (російську) як іманентно вищу, інтелектуально й естетично вартіснішу й «культурної провінції» (українську) як вторинну, низьку, менш вартісну. Експлікація інтертекстуального простору засвідчує, що Б. Левін конструював його з урахуванням принципів культурного колоніалізму (в ієрархії цінностей найвищу вартість мають «товари» культури-домінатора; пропагується міф про універсальність колонізатора, з якою контрастує обмеженість колонізованого; культурні установи імперії функціонують так, що її центр стає відомим і цінним, а колонії майже невидимі).

Ключові слова: Іван Котляревський, Борис Левін, біографічний роман, інтертекстуальність, інтертекстема, інтертекстуальне поле, культурний колоніалізм.

SKORYNA Lyudmyla – Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, Professor at the Department of Ukrainian Literature and Comparative Studies, Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, 81, Shevchenko Blvd., Cherkasy, 18031, Ukraine (skoryna@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-7023-9063>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2024.60.14>

To cite this article: Skoryna, L. (2024). Ivan Kotliarevskiy, intertekstualnist i kulturnyi kolonializm (na materiali bihrafichnoho romanu Borysa Levina «Vydno shliakhy poltavskii») [Ivan Kotliarevskiy, intertextuality and cultural colonialism (Based on the materials of Borys Levin's biographical novel "The ways to Poltava are seen")]. *Problemy humanitarnykh nauk: zbirnyk naukovykh prats Drohobyt'skoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Ivana Franka. Seriya «Filolohiia» – Problems of Humanities. «Philology» Series: a collection of scientific articles of the Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University*, 60, 116–124, doi: <https://doi.org/10.24919/2522-4565.2024.60.14> [in Ukrainian].

IVAN KOTLIAREVSKYI, INTERTEXTUALITY AND CULTURAL COLONIALISM (BASED ON THE MATERIALS OF BORYS LEVIN'S BIOGRAPHICAL NOVEL "THE WAYS TO POLTAVA ARE SEEN")

Summary. The article is devoted to the study of intertextuality as a marker of cultural colonialism in B. Levin's biographical novel "The ways to Poltava are seen". Its relevance is due to the need to expand and deepen the research of artistic biographical studies using intertextual and postcolonial methods. The purpose of the article is to analyze the intertextual field of the novel "The ways to Poltava are seen" tracing the choice of intertextemes depending on the policy of cultural colonialism in the USSR. As a result of the research, five groups of prototexts were identified in the intertextual field of the novel: 1) folklore works (folk songs, legends, paremias) used for modelling nationally coloured artistic world. It was found out, the novelist used both real folklore prototexts, and also fictitious intertextuality (the song of Pantelii); 2) catchphrases of biblical origin are rather rare (due to the development of anti-religious propaganda in the USSR); 3) references to the works of foreign writers (Vergilius, Anacreon, Apuleius, Horatius, Ovidius, as well as W. Shakespeare, J.-B. Moliere, J. Racine, etc.) in the context of characterizing the features of the era's literary education; 4) Ukrainian literature "before Kotliarevskiy" is depicted in the novel as the "empty space", only H. Skovoroda and "Εὐχαριστηριὸν" is mentioned, other representatives of earlier Ukrainian literature are ignored. H. Kvitka-Osnovianenko, V. Hohol, and T. Shevchenko are briefly mentioned among I. Kotliarevskiy's contemporaries; 5) instead, Russian literature is widely presented in the novel (there are 23 authors from O. Ablesimov to O. Shakhovsky). The author contrasts the literature of the metropolis (Russian) as immanently higher, intellectually and aesthetically more valuable, and the literature of the "cultural province" (Ukrainian) being lower, derivative and less valuable. The explication of the intertextual space shows that B. Levin constructed it using the principles of cultural colonialism (the "goods" of the dominating culture have the highest value in the hierarchy; there is propaganda of the colonizer's universality on contrast to the limitedness of the colonized; the cultural institutions of the empire function making its center more known and valuable, while the colonies remain almost invisible).

Key words: Ivan Kotliarevskiy, Borys Levin, biographical novel, intertextuality, intertexteme, intertextual field, cultural colonialism.

Постановка проблеми. Принципи моделювання інтертекстуального поля літературного твору (зокрема, художньо-біографічного роману) – важлива проблема, яка наразі не здобулася на широку репрезентацію в українському літературознавстві. Що зумовлює вибір письменником прототекстів, конкретних інтертекстем, різних форм їхньої інтеграції в метатекст? Застосування інтертекстуальних включень залежить від низки суб'єктивних і об'єктивних чинників, зосібна від загальнокультурної компетентності автора, його обізнаності з літературою різних країн та епох, інтелектуального потенціалу персонажів і їх професійних інтересів (у біографічних творах про письменників важливу роль

відіграє цитування їхніх творів, відображення творчого процесу), особливостей художнього світу твору. Не меншою мірою на специфікацію інтертекстуального поля впливає суспільно-політична ситуація в країні, особливо в періоди, коли влада намагалася перетворити літературу на «коліщатко і гвинтик загальнопролетарської справи», а письменників – на «інженерів людських душ».

Б. Левін працював над біографічним романом про І. Котляревського понад 20 років (1969 р. він написав оповідання «Вечори "вченої республіки"», яке стало п'ятою, заключною частиною твору; повна редакція роману з'явилася у видавництві «Дніпро» 1990 р.; у процесі публікації використано два варіанти

назви – «Веселий мудрець» і «Видно шляхи полтавській»). Прозаїк моделював образ І. Котляревського, зважаючи на кон'юнктурні приписи радянського літературознавства, інфікованого бацилою культурного колоніалізму. За слушним твердженням О. Юрчук, «традиція російського імперського колоніалізму щодо України дістала своє продовження в часи Радянського Союзу. Однак маємо вказати на модифікацію цієї традиції; імперський дискурс царської Росії був одвертим, тоді як радянсько-імперський – прихованим. Радянська Росія виступила щодо України як захисниця. Парадокс такого захисту в тому, що Радянська Росія рятувала Україну від самої себе (царської Росії), приховуючи під захистом ті самі імперські амбіції. Імперський колоніалізм, помножений на закріпленій у російській національній свідомості шовінізм, став засадничою рисою російської версії комунізму» (Юрчук, 2013, с. 16). У цій статті здійснена спроба дослідити інтертекстуальне поле роману Б. Левіна крізь призму культурного колоніалізму, зважаючи на безпосередню залежність його моделювання від суспільно-політичної ситуації в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження художньої біографістики має давню традицію. О. Узлова фіксує формування в доробку західних науковців трьох дослідницьких стратегій: 1) аналіз розвитку біографістики в історичній перспективі без урахування постмодерністських модифікацій (Л. Едел, Р. Елман, П. Кендал, Р. Холмс), 2) у зв'язку з впливом ідей постмодернізму (Т. Іглтон, Б. Макхейл, С. Ментон, М. Розетт, Л. Хатчен), 3) синтезувальний підхід (М. Данова, Дж. Кінер, К. Каплан, М. Саундер, І. Шаберт) (Узлова, 2014). В українському літературознавстві також оприєвнені кілька дослідницьких напрямів. Найпродуктивніше українські науковці працювали над експлікацією жанрово-стильових прикмет літературної біографії (І. Акіншина, М. Богданова, О. Галич, Г. Грегуль, О. Дацюк, Н. Ігнатів, Г. Колесник, В. Марінеско, І. Савенко, Н. Торкут, О. Узлова, В. Чишко та ін.). Принагідно в поле зору дослідників потрапляли історичні аспекти розвитку художньої біографістики (Л. Рева), її наративні стратегії (О. Петрусь, Т. Черкашина), співвідношення

суб'єктивного, особистісного й об'єктивного, документального елементів у біографічному творі (І. Данильченко, Л. Мороз, О. Скаріна), сучасні модифікації жанру (Г. Колесник, О. Шубіна) тощо.

З огляду на тематику статті, більший інтерес викликають дослідження, присвячені інтертекстуальним параметрам художньої біографістики. Здебільшого ця проблема презентована на прикладі творчості конкретного письменника. Так, А. Черниш у статті «Інтертекстуальний корпус біографічних романів М. Слабошпицького» проаналізувала цитати, прислів'я і приказки, вставні історії, казки, міфи в прозі М. Слабошпицького. Н. Каспич у статті «Інтертекстуальна специфіка сучасної української драматургії» досліджувала проблеми інтертекстуальності в родо-жанровому вимірі. Однак у цих дослідженнях здебільшого здійснена експлікація інтертекстуального простору, виявлені особливості реалізації міжтекстових реляцій у драматургії.

Роман Б. Левіна «Видно шляхи полтавській» привернув увагу передусім радянських літературознавців П. Волинського, Є. Кирилюка, Є. Шабліовського (зважаючи на ідеологічну заангажованість їхні праці залишені без розгляду), а також дослідників, які займалися проблемами літературного краєзнавства (П. Ротач, Є. Стороха та ін.). Сучасні літературознавці оминають увагою цей роман. Винятком є стаття Т. Корнійчук, у якій сконцентровано увагу на особливостях рецепції життєпису І. Котляревського в романі Б. Левіна (Корнійчук, 2014). Особливості інтертекстуального поля й колоніальні аспекти у ній не простежувано.

Актуальність статті зумовлена потребою розширити й поглибити студії художньої біографістики з застосуванням інтертекстуального й постколоніального методів, привернути увагу наукової спільноти до роману Б. Левіна «Видно шляхи полтавській», на сьогодні єдиного присвяченого І. Котляревському справді монументального твору, який, проте, ще не здобувся на ґрунтовну, системну наукову рецепцію.

Мета розвідки – проаналізувати інтертекстуальне поле роману «Видно шляхи полтавській» крізь призму поняття «культурний колоніалізм». **Завдання дослідження:**

1) визначити складові елементи інтертекстуального поля роману Б. Левіна, 2) з'ясувати чинники, які мотивували звернення письменника до виявлених прототекстів, 3) простежити зумовленість вибору інтертекстом політикою культурного колоніалізму в СРСР.

Виклад матеріалу. У творі Б. Левіна виокремлено п'ять груп інтертекстом: 1) фольклорні твори, 2) крилаті вислови біблійного походження, 3) українська література, 4) російське письменство, 5) згадки про зарубіжних письменників. Кожна з цих груп має свої особливості, на вибір прототекстів і конкретних інтертекстом впливали різні фактори.

У романі «Видно шляхи полтавській» виявлена низка інтертекстуальних включень, які переадресовують до **фольклорних прототекстів** (пісень, переказів, паремій). Наприклад, візит І. Котляревського до Мазурівки супроводжено згадкою про низку відомих ліричних пісень, які, по-перше, застосовано для моделювання національно маркованого художнього світу; по-друге, навіюють читачеві ліричний настрій в унісон із почуттями головного героя: «Нараз – ніби з туману – пісня народилась. Він прислухався: три голоси виводили знайому з дитинства *“Віють вітри”*. Спинився як уражений – знайома пісня, але й незнайома, не чув, щоб отак співали – повільно, неголосно. В пісні говорилося про життя, недолю людську. Стояв, слухав. Не міг наслухатись. Скоро голоси змовкли. Дівчата, чути, про щось перемовлялись стиха, потім знову заспівали, цього разу – про вечір, який *“близенько”*, про дівчину, яка має вийти на побачення. А після *“Вечора”* ще одну – тужливу та довгу – *“Чого вода каламутна...”*. Чи не з годину простояв під старою вербою, боявся наполохати співачок необережним рухом» (Левін, 1984, с. 539). Народна пісня «Тепер мені не до солі» супроводжує картину вечорниць, згадки про «Щедрика-ведрика» є невід'ємною прикметою новорічних календарно-обрядових дійств.

Окрім моделювальної й сугестивної, фольклорні інтертекстами виконують низку інших функцій. Так, у першій частині роману, коли знервований Котляревський полишає канцелярію після конфлікту з Новожиловим, він бачить, як «за Шведською могилою сідало сонце, і в тому місці на півнеба розли-

валась червоно-синя ріка, береги її повільно темніли, попелясті оторочки неначе в'янули, щезаючи, розтоплюючись у вечірньому небі. І нібито з цієї синяви, з глибини самого серця народилась пісня: *Ой гай, мати, ой гай, мати, / Ой гай зелененький! / Десь поїхав мій миленький*. Чисті голоси і сама пісня розтри-вожили» (Левін, 1984, с. 15). Слова народної пісні, що різко контрастують із задушливою атмосферою канцелярії, провокують у свідомості персонажа протиставлення справжнього / несправжнього буття, спонукають його до екзистенційних розмислів і рішення різко змінити життя.

Водночас варто зауважити, що романіст використав не лише реальні фольклорні прототексти, а й фіктивну інтертекстуальність. Найхарактернішим її прикладом є пісня денщика про важку солдатську долю: «Пантелій, певний, що його ніхто не чує, співав досить вільно й природно. І штабс-капітан мимохіть заслухався. Загорнувся в шинелю, застиг на порозі... *Відірвали хлопця від рідних, розлучили з батьком-матір'ю, і тепер не знає він їхньої долі гіркої. Нічого не знає, не відає, а дні минають, тягнуться нескінченною низкою, поки не зложить він свою буйну голівоньку на чужому полі, під чужим небом...*» (Левін, 1984, с. 111). Реальні фольклорні прототексти інтегровані в аналізований роман або ж у вигляді цитат, або алюзій, натомість у цьому випадку застосований парафраз. Використання цього інтертекстуального прийому зумовлене тим, що автор, напевне, не зміг відшукати прототекст, у якому були б так чітко окреслені бунтівні настрої в середовищі солдатів. Тож він вигадав цю пісню Пантелія. У цій ситуації вигаданий прототекст, по-перше, уводить у твір мотив соціального протесту, по-друге, підкреслює симпатію головного героя до народу, гуманне ставлення до «скривджених і ображених».

Можливості застосування **біблійної інтертекстуальності** в романі Б. Левіна обмежені, адже в Радянському Союзі в умовах розгортання антирелігійної пропаганди й переслідування вірян цей ядерний прототекст був витіснений на маргінеси інтертекстуального простору. Водночас повністю проігнорувати біблійні інтертекстами було б нелогічно: релігійність була однією з визначальних прикмет народного світогляду першої поло-

вини ХІХ ст., тож це могло би спотворити картину епохи. Письменник інтегрує нечисленні біблійні паремії й персонажні алюзії в мовлення священника, наприклад: «Що було, те минуло, а я думаю: від Мольєра до Дідро – один крок... Бійтесь посіяти насіння плевел» (Левін, 1984, с. 293); рідше – вихованців пансіону: «*Хома невірющий!* Прийдеш – і тобі дам що-небудь почитати – не жалко» (Левін, 1984, с. 321). Єдиний приклад біблійної цитати зафіксований у діалозі Огнєва з князем Лобановим-Ростовським. У відповідь на скаргу директора училищ: «Ні на кого спертися. А діти – що з них питати?», – князь відповідає: «*Вустами дітей глаголить істина...* Ось доглядач чимось їм догодив» (Левін, 1984, с. 373).

Інтертекстуальні покликання на твори зарубіжних письменників були потрібні Б. Левіну, аби окреслити особливості тогочасної системи шкільної освіти. По-перше, це допомогло романісту засвідчити рівень загальнокультурної компетентності І. Котляревського, його обізнаності з літературою різних епох і країн. По-друге, ці згадки використані в книзі третій «Пансіон», щоб змодельовувати переконливий художній світ, у якому взаємодіяли вчителі, учні й наглядач пансіону. Найчастіше в романі згадується Публій Вергілій Марон, чия епічна поема послугувала прототекстом для «Енеїди» І. Котляревського. Також у тексті наявні згадки про Анакреонта, Апулея, Горація, Овідія, Плавта, Теренція, Цицерона. Імена зарубіжних письменників доби Відродження й нового часу наведені у творі: 1) в епізоді формування шкільної бібліотеки, аби підкреслити турботу І. Котляревського про естетичне виховання учнів; 2) у сцені сутички головного героя з отцем Георгієм, який переймався, що твори Мольєра й Дідро підштовхуватимуть молодь до вільнодумства (у такий спосіб підкреслена прогресивна позиція головного героя); 3) щоб окреслити літературні смаки аристократії; 4) для характеристики тогочасного театрального репертуару, до якого входили п'єси Р. Б. Шерідана (зокрема «Школа лихослів'я»).

Українська література «до Котляревського» в романі «Видно шляхи полтавські» – це фактично «*tabula rasa*», порожній простір, у якому височіє самотня фігура Г. Сковороди

й міститься єдина згадка про «Євхаристіріон». Письменник нав'язує читачам думку про те, що «*поле нашої літератури широке, проте не густо поки що розоране, не засіяне, терпляче чекає воно свого ратая і хто зна, коли діждеться*» (Левін, 1984, с. 505), – опонуючи, скажімо, І. Франкові, який наполягав: «Ми не повинні забувати, що й перед Котляревським у нас було письменство і були письменники, було духовне життя, були люди, що саяк чи так шукали якихось ідеалів і доріг для їх досягнення. Певна річ, письменницькі спроби цих людей були скромні: мало в них творчої сили, мало оригінальності. (...) Доволі з них, коли в тім тіснім кружку, серед якого вони жили і для якого трудилися, вони здужали зберегти бодай зерно традиції» (Цит. за: Залашко, 1969, с. 240).

Появу в інтертекстуальному полі роману Г. Сковороди зумовили кілька чинників: 1) географічний (зв'язок Г. Сковороди й І. Котляревського з Полтавою), 2) біографічний (вчителювання обох письменників у Ковраї; до слова, Б. Левін так «захопився» Г. Сковородою, що заповнив лакуни в біографії І. Котляревського історіями, запозиченими з його життя, йдеться, зокрема, про вчителювання у пана С. Томари); 3) творчий (Г. Сковорода завершує розвиток давньої літератури, І. Котляревський поемою «Енеїда» започатковує новий етап у розвитку українського письменства). Прикметно, що Б. Левін десять разів застосовує іменні алюзії, один раз згадує поетичну збірку «Сад божественних пісень», наводить апокрифічні спогади Луки й Харитона Груші про перебування Г. Сковороди у Ковраї, але жодного разу не цитує жодного його твору (при тому, що «Пісня 10-а» й «De libertate» написані саме в Ковраї). Вочевидь, романіста цікавила постать Г. Сковороди як захисника народу від панської сваволі (неминучі знаки радянської ідеології), а не його творчість, адже, за твердженням автора, до І. Котляревського «ніхто так на Україні не писав. Найближчий попередник – незрівнянний учитель і філософ, поет і музикант – Григорій Савич Сковорода писав вірші, складав чудові пісні. Він же, Котляревський Іван, повинен піти далі» (Левін, 1984, с. 47). Так само І. Котляревський дистанціюється й від «Євхаристіріону». Дивлячись на його обкладинку,

він «не раз думав: що лишилось від кумирів класичної поезії? Давно ж бо прийшла пора звалити їх з п'єдесталів» (Левін, 1984, с. 446). Як бачимо, Б. Левін прямо делегує персонажеві нігілістичні ідеї, які визначали ставлення радянського літературознавства до української барокової традиції й пізнішої «буржуазної» літератури.

Із сучасників І. Котляревського на сторінках роману побіжно згадані Г. Квітка-Основ'яненко (у сцені від'їзду харківських акторів до Полтави, розповіді про невдалий роман із Тетяною Пряженківською) й Василь Гоголь (у репліці про кріпосні театри). Двічі фігурує в романі Т. Шевченко (зокрема, згадані його стосунки із княжною В. Рєпніною й поезія «На вічну пам'ять Котляревському»). Ці інтертекстеми виглядають надумано, однак письменник не зміг оминати Кобзаря, який був центральною фігурою в українському літературному каноні й називав І. Котляревського «батьком». Моделюючи сцену на ярмарку, де І. Котляревський збирав матеріал для творчості, Б. Левін застосовує фабулу співомовки С. Руданського «Добре торгувалось». Прототекст у романі не вказаний, але згадки про дьоготь і ціну товару недвозначно на нього натякають. Інтертекстуальність стає в романі «Видно шляхи полтавській» засобом конструювання біографії письменника, заповнення лакун у його психологічній характеристиці. Найбільш доречними в цьому контексті є цитати з творів І. Котляревського, але їх аналіз стане об'єктом окремого дослідження.

На противагу українській, **російська література** в інтертекстуальному полі роману Б. Левіна представлена дуже широко. Автор згадує імена й твори 23 авторів: О. Аблесимова, К. Батюшкова, П. Вяземського, О. Грибоєдова, Г. Державіна, В. Жуковського, М. Загоскіна, А. Кантеміра, М. Карамзіна, Я. Княжніна, М. Краснопольського, І. Крилова, М. Ломоносова, М. Осипова, О. Писарева, О. Пушкіна, О. Радищева, В. Тредіаковського, О. Федотова, Д. Фонвізіна, І. Хемніцера, М. Хераскова, О. Шаховського. Виникає враження, що він мав чітку мету – згадати всіх представників російського літературного процесу – і першорядних, і третьорядних. Обов'язкова інтертекстуальність (згадки про М. Осипова як автора російської травестованої «Енеїди»,

драми О. Грибоєдова, І. Крилова, О. Шаховського, які ставили на сцені Полтавського театру) переплітається з банальними переліками прізвищ.

Домінування російської літератури в інтертекстуальному полі роману зумовлене двома чинниками. Об'єктивний пов'язаний із поширеною в Російській імперії системою літературної освіти. Як вказував П. Волинський, «у наказі по семінарії на 1787 рік учителям оди Ломоносова, Сумарокова. (...) В “Правилах пиитических” учні знайомилися з уривками і з невеличкими творами Кантеміра, Ломоносова, Тредіаковського, Сумарокова, Петрова та інших російських поетів XVIII ст. Хай подані уривки та твори і не давали багато матеріалу для читання учнями, проте вони збуджували безсумнівний інтерес до творів російської літератури» (Волинський, 1969, с. 20). Суб'єктивний чинник визначений авторським «надзавданням» – популяризувати тезу про вищість, винятковість літератури метрополії порівняно з українською (профанною, низькою). Б. Левін свідомо стає речником імперської ідеології. Як вказував М. Шкандрій, «на початку XIX ст. такі письменники, як Олександр Бестужев-Марлінський, Михайло Лермонтов і Олексій Хомяков, виробили наративні моделі, образи й тропи, зображуючи ці території як імперські пограниччя, фемінізуючи їх та пов'язуючи з усім *застарілим, сільським, брутальним, жорстоким і примітивним*. Натомість культурі метрополії вони приписували контрастну позицію вищості, пов'язану з *силою та авторитетом, освіченістю й сучасністю*» (Шкандрій, 2004, с. 16).

Колоніальна проблематика в романі обумовлена подвійно: з одного боку, реаліями I пол. XIX ст. і біографією самого І. Котляревського, з другого – суспільною ситуацією 1970–1980-х років, коли Б. Левін писав свій роман. І. Котляревського не можна презентувати як пасіонарного патріота-українця. Як слушно зауважив Ю. Ковалів, «сумнівно, чи збагнув поет свій учинок, чи зрозумів місію “свідомого українського народолюбця”. Він радше, на думку І. Стешенка, правив за “зразок лояльного підданого” Російської імперії, “як урядовець був високо шанований за свої чесноти”. І. Котляревському, як багатьом його

сучасникам, після остаточної втрати автономії Україна ввижалася міцно припнутою до Російської імперії, лояльність до якої не могла не позначитися й на «Енеїді». Він вірно служив їй у складі Сіверського карабінерного полку, брав участь як штабс-капітан у російсько-турецькій війні» (Ковалів, 2019, с. 85). Маючи інформацію про військову службу персонажа, письменник акцентує увагу на його ролі як захисника, а під час переговорів із Махмуд-беєм – речника імперії: «*Ми, росіяни, ніколи не задивлялись на чуже*» (Левін, 1984, с. 179). Водночас романний І. Котляревський не лише озвучує тези, з якими він був делегований до буджацьких татар, а й доводить, що російська армія «несе мир і благоденство всім» (Левін, 1984, с. 192). Ця теза перегукується з твердженням М. Шкандрія: «Органічність і магнетична сила стали головними пунктами часто повторюваного аргументу – мовляв, російська експансія не була насильницькою. Територіальному зростанню західних держав, основаному на завоюваннях, гнобленні та конфліктах, Погодін протиставляв розширення Російської імперії, що, за його словами, спиралося на без примусу прийняті запрошення й гармонійні стосунки» (Шкандрій, 2004, с. 37). Найпарадоксальніше в цій ситуації те, що «адвокатом» імперії виступає не росіянин, а представник колонізованого народу. Утім, цей парадокс корелює з пропозицією М. Павлишина «розглядати колоніалізм як ідеологію, яка впливає на людей і на установи так, що вони приймають імперську структуру домінування за нормальну і своєю поведінкою її зміцнюють» (Павлишин, 1997, с. 225).

Ще одна характерна прикмета створеної Б. Левіним художньої концепції особистості – акцент на творчій несамодостатності І. Котляревського, який постійно шукає схвалення «старшого брата». Спочатку ця роль делегована російському байкареві й драматургу І. Крилову, до якого він має інфантильний сентимент, а в останній частині роману – членам «Вільного товариства любителів російської словесності». Прийом І. Котляревського до цього клубу – кульмінація колоніальної лінії в романі. Засновник нової української літератури обов'язково мав бути легітимізований через прийняття представниками культури метрополії.

М. Павлишин визначив чотири стратегії культурного колоніалізму: 1) він «створює ієрархії цінностей, які надають найвищої вартості товарам культури-домінатора. Пушкін – це культурна ікона, навіть у Таджикистані. Вершина успіху в культурній сфері – це публікація чи виставка у всесоюзній столиці або рецензія в “центральному” журналі»; 2) поширення міфу «про універсальність колонізатора, з якою нібито різко контрастує обмеженість, парафіяльність та місцева заідеологізованість колонізованого»; 3) «культурні установи імперії функціонують так, що її центр стає відомим і цінним для зовнішнього спостерігача, а колонії залишаються майже невидимими. А якщо вони в певних умовах, під відповідним контролем, досягають видимості, то головню у формі льокальної екзотики»; 4) «культурний колоніалізм плекає історіографічні міти, а у радянському випадку особливо важливим є міт, успадкований від царської імперії, про благодотворне та історично плідне приєднання до імперії всіх її складових частин» (Павлишин, 1997, с. 225–226). Усі ці прикмети виразно заявлені в романі Б. Левіна: і створення ієрархії, на вершині якої – російська література, і тези про обмеженість вітчизняного письменства, його «невидимість», і сприймання росіянами українського фольклору та «Енеїди» І. Котляревського як виявів «льокальної екзотики», банальної «сміховинки». Як можемо переконатися, «міфотворчість» у біографічному романі Б. Левіна виявилася в моделюванні образу класика українського письменства за лекалами радянського літературознавства, яке за своєю суттю було речником ідеології культурного колоніалізму.

Аналізуючи російсько-українські стосунки, М. Шкандрій акцентує увагу на тому, що вони «були складними і взаємно впливовими. Хибно розглядати їх як просту модель вищий / нижчий, суто як стосунки володаря з підвладним. Присутність українців на різних рівнях імперської адміністрації, їхня участь і в українському, і в російському культурному житті означали, що ставлення українців до імперської культури коливалося у широкому діапазоні від згоди з асиміляцією в обмін на визнану роль молодшого партнера в розбудові імперії, через різні інші форми

співіснування і аж до затятого відкидання чужої культури» (Шкандрій, 2004, с. 70–71). Марно шукати в романі Б. Левіна персонажів, які б чинили опір культурному колоніалізму. Натомість у ньому є ще один цікавий типаж – носій «гібридної ідентичності», російський письменник українського походження «Миколенька» Гнедич. «Згода на асиміляцію» дозволила йому зробити кар'єру в Петербурзі; винагородою за переклад російською мовою «Іліади» Гомера стало обрання його віце-президентом «Вільного товариства любителів російської словесності». Фактично, М. Гнедич протиставлений І. Котляревському як людина, яка зуміла знайти своє місце в імперській суспільній ієрархії і стала частиною «великої російської культури».

Висновки. У статті проаналізовано інтертекстуальне поле роману «Видно шляхи полтавськії», простежено зумовленість вибору інтертекстом політикою культурного колоніалізму. З'ясовано, що Б. Левін часто апелює до фольклорних текстів (пісень, переказів, паремій), застосовуючи не лише реальні фольклорні прототексти, а й фіктивну інтертекстуальність. Апеляції до Біблії обмежені застосуванням крилатих висловів біблійного походження, адже в Радянському Союзі в умовах розгортання антирелігійної пропаганди цей ядерний прототекст був витіснений на маргінеси інтертекстуального простору. Українська література «до Котляревського» у романі Б. Левіна представлена творчістю Г. Сковороди й згадкою про «Євхаристіріон» (панегірик С. Почаського на честь П. Могили). Із сучасників І. Котляревського на сторінках роману побіжно згадані Г. Квітка-Основ'яненко, В. Гоголь і Т. Шевченко. На противагу цьому, російський літературний процес презентований надзвичайно широко (зга-

дані імена й твори 23 авторів від О. Аблесинова до О. Шаховського). Така диспропорція зумовлена двома визначальними чинниками: 1) об'єктивним (зумовлений суспільною ситуацією, у якій формувався світогляд і літературні смаки І. Котляревського), 2) суб'єктивним (пов'язаний із впливом політики культурного колоніалізму, згідно з якою все російське вважалося вищим, інтелектуально й естетично ціннішим, а все українське – профанним, низьким, маловартісним). Не випадково вершиною життєвого й літературного шляху класика в романі Б. Левіна стало прийняття його до «Вільного товариства любителів російської словесності». Цей мотив мав колоніальне забарвлення: національний геній обов'язково мав бути легітимізований через прийняття представниками культури метрополії. Зарубіжна література (згадки про Анакреонта, Апулея, Вергілія, Горація, Овідія, Плавта, Теренція, Ціцерона, а також В. Шекспіра, Ж.-Б. Мольєра, Ж. Расіна, П. Корнеля, В. Скотта та ін.) презентована для окреслення особливостей шкільної освіти початку ХІХ ст. Експлікація інтертекстуального простору засвідчує, що Б. Левін конструював його, беручи до уваги принципи культурного колоніалізму (в ієрархії цінностей найвищу вартість мають «товари» культури-домінатора; пропаговано міф про універсальність колонізатора, з якою контрастує обмеженість колонізованого; культурні установи імперії функціонують так, що її центр стає відомим і цінним, а колонії майже невидимі). Перспективою подальших досліджень є аналіз особливостей добору інтертекстом із творів І. Котляревського й включення їх в інтертекстуальне поле роману Б. Левіна «Видно шляхи полтавськії», визначення їхніх різновидів і ролі в конструюванні образу класика української літератури.

ЛІТЕРАТУРА

- Волинський П.** Іван Котляревський : життя і творчість. Київ : Дніпро, 1969. 270 с.
- Залашко А.** (ред.). Іван Котляревський у документах, спогадах, дослідженнях. Київ : Дніпро, 1969. 632 с.
- Ковалів Ю.** Іван Котляревський : феномен чи канон. *Рідний край : альманах Полтав. нац. пед. ун-ту*. Полтава, 2019. № 2 (41). С. 83–86.
- Корнійчук Т.** Життєпис І. Котляревського в романі Б. Левіна «Веселий мудрець». *Питання літературознавства : наук. зб.* Чернівці : ЧНУ, 2014. Вип. 89. С. 278–285.
- Левін Б.** Видно шляхи полтавськії. Київ : Дніпро, 1984. 677 с.
- Марінеско В.** Літературна біографія як жанрова модель : особливості еволюції, атрибутивні та модусні ознаки. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*.

Сер. : Філологія. Літературознавство. 2012. Т. 193. Вип. 181. С. 59–63. URL : http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2012_193_181_14 (дата звернення: 27.08.2024).

Нахлік Є. Перелицьований світ Івана Котляревського : текст – інтертекст – контекст. Львів : Вид-во Львів. політехніки, 2015. 543 с.

Павлишин М. Козаки в Ямайці : постколоніальні риси в сучасній українській культурі. *Канон та іконостас : Літературно-критичні статті*. Київ : Вид-во «Час», 1997. С. 223–236.

Ротач П. Іван Котляревський у листуванні. Опішне : Вид-во Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному «Українське Народознавство», 1994. 312 с.

Узлова О. Між літературною біографією та біографічним романом (на матеріалі романів Д. Лоджа «Автора, автора» та «Людина багатьох талантів»). *Іноземна філологія*. 2014. Вип. 126. Ч. 2. С. 162–169.

Шкандрій М. В обіймах імперії : російська і українська літератури новітньої доби / пер. П. Тарашук. Київ : Факт, 2004. 496 с.

Юрчук О. Українські письменники й колоніалізм : від крутиїства до утопічного пророцтва. *Слово і час*. 2013. № 7. С. 16–24.

REFERENCES

Kovaliv, Yu. (2019). Ivan Kotliarevskiy: fenomen chy kanon [Ivan Kotlyarevsky: Phenomenon or Canon]. *Ridnyi kraj – Native land*, 2 (41), 83–86. Poltava [in Ukrainian].

Korniichuk, T. (2014). Zhyttiepys I. Kotliarevskoho v romani B. Levina “Veselyi mudrets” [I. Kotlyarevsky’s biography in B. Levin’s novel “Cheerful Sage”]. *Pytannia literaturoznavstva – Issues of literary studies* (Issue 89), (pp. 278–285). Chernivtsi [in Ukrainian].

Levin, B. (1984). *Vydno shliakhy poltavskii [The ways to Poltava are seen]*. «Dnipro». Kyiv [in Ukrainian].

Marinesko, V. (2012). Literaturna biohrafiia yak zhanrova model: osoblyvosti evoliutsii, atrybutyvn ta modusni oznaky [Literary biography as a genre model: features of evolution, attributive and modus signs]. *Naukovi pratsi [Chornomorskoho derzhavnoho universytetu imeni Petra Mohyly]. Ser.: Filolohiia. Literaturoznavstvo – Scientific works [of Peter Mohyla’s Black Sea State University]. Ser.: Philology. Literary Studies* (Vol. 193), (Issue 181), (pp. 59–63). Retrieved August 27, 2024, from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchdufl_2012_193_181_14 [in Ukrainian].

Nakhlik, Ye. (2015). *Perehytsovanyi svit Ivana Kotliarevskoho: tekst – intertekst – kontekst [Ivan Kotlyarevsky’s World: Text – Intertext – Context]*. Lviv : Vydavnytstvo Lvivskoi politekhniki [in Ukrainian].

Pavlyshyn, M. (1997). Kozaky v Yamaitsi: postkoloniialni rysy v suchasni ukrainskii kulturi [Cossacks in Jamaica: Postcolonial features in contemporary Ukrainian culture] / *Kanon ta ikonostas: Literaturno-krytychni statti – Canon and iconostasis: Literary-critical articles*, (pp. 223–236). Kyiv: Chas [in Ukrainian].

Rotach, P. (1994). *Ivan Kotliarevskiy u lystuvanni [Ivan Kotlyarevsky in correspondence]*. Opishne [in Ukrainian].

Shkandrii, M. (2004). *V obimakh imperii: rosiiska i ukrainska literatury novitnoi doby [In the embrace of the empire: Russian and Ukrainian literature of modern days]*. Kyiv: Fakt [in Ukrainian].

Uzlova, O. (2014). Mizh literaturnoiu biohrafiieiu ta biohrafichnym romanom (na materialii romaniv D. Lodzha «Avtora, avtora» ta «Liudyna bahatokh talantiv») [Between the literary biography and the biographical novel (on the material of the novels)]. *Inozemna filolohiia – Foreign philology* (Issue 126. Part 2), (pp. 162–169) [in Ukrainian].

Volynskiy, P. (1969). *Ivan Kotliarevskiy: zhyttia i tvorchist [Ivan Kotlyarevsky: Life and Creativity]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].

Yurchuk, O. (2013). Ukrainski pysmennyky y kolonializm: vid krutiistva do utopichnoho prorotstva [Ukrainian writers and colonialism: from steepness to utopian prophecy]. *Slovo i chas – Word and time*, 7, 16–24 [in Ukrainian].

Zalashko, A. (Ed.). (1969). *Ivan Kotliarevskiy u dokumentakh, spohadakh, doslidzhenniakh [Ivan Kotlyarevsky in documents, memories, research]*. Kyiv: Dnipro [in Ukrainian].